

УДК 332.72

Р.М. Панас

Національний університет “Львівська політехніка”

МОНІТОРИНГ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЗА РОКИ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

© Панас Р.М., 2013

Проанализированы состояние и структура земельного фонда Украины за период её независимости (1994–2012 гг.). Установлено существенное снижение уровня использования земель, которое не отвечает требованиям современного землепользования. Намечены конкретные мероприятия по более эффективному использованию земельных ресурсов Украины.

The condition of the structure and land resources of Ukraine for the period of independence (1994–2012). Found a significant reduction in the use of land that does not meet the requirements of modern land use. The proposed concrete measures to make more efficient use of land resources of Ukraine.

Постановка проблеми. Земельні ресурси України є одним із найвагоміших економічних активів держави, унікальним за своїми властивостями. Вони забезпечують функціонування економіки та суспільства, є надійною основою соціально-економічного розвитку країни. Проте нинішнє їх використання пов'язане із значними проблемами, які виникли через порушення економічної рівноваги і співвідношення між площами ріллі, природних угідь, лісових і водних ресурсів. Теперішній рівень використання земель в Україні настільки критичний, що подальша деградація потенціалу земельних ресурсів може мати катастрофічні наслідки.

Зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Використання земельного фонду України тісно пов'язане із чинним земельним законодавством, а також державними і регіональними програмами. Ключовими серед них є Закони „Про землеустрій”, „Про охорону земель”, „Про державний контроль за використанням та охороною земель”, „Про селянське (фермерське) господарство”, „Про оренду земель”, „Про розмежування земель державної та комунальної власності”, „Про державну експертизу землепорядної документації”, „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їхніх обмежень” тощо.

На жаль, у багатьох згаданих вище законах України земельні правові норми достатньо не деталізовані й не можуть бути безпосередньо використані на практиці. Наприклад, якщо повноваження органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин, право на землю, питання набуття реалізації та гарантії цих прав деякою мірою урегульовані, то цього не можна сказати про правовий режим ряду категорій земель і особливо проблем управління в галузі використання та охорони земель. Особливої актуальності набувають використання техногенно забруднених земель, консервація деградованих і малопродуктивних угідь, економічне стимулювання раціонального землекористування. Загальний стан нормативно-правових актів у галузі управління землекористуванням також не можна вважати достатнім. Немає закону про встановлення і зміну адміністративно-територіальних утворень, про зонування земель, про ринок земель тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки питанням використання земельного фонду України присвячено дослідження таких відомих вчених у галузі економіки, ґрунтознавства, екології, як Д.І. Бабміндра, В.П. Галушко, В.В. Горлачук, Л.Я. Новаковський,

Ю.А. Семеряк, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.М. Федорів, А. Юрченко та ін. При цьому посилено вивчають сучасний стан та прогнозне використання земельних ресурсів України у теперішніх умовах, що пов'язано з інтенсивним використанням її територій з оздоровчо-рекреаційним, природно-заповідним та іншим природоохоронним призначенням.

Зокрема, В.В. Горлачук (2002) наголошує, що впроваджувати механізм управління земельними ресурсами необхідно не шляхом адміністративного тиску, а через економіко-правовий та економічний диктат, тобто створення таких умов, за яких господарчим суб'єктам стало б вигідним ефективно використовувати землі, не виходячи за межі правового поля, для збереження та відтворення екологічного балансу довкілля.

А.Я. Сохнич (2007) зазначає, що багаторічне намагання землекористувачів одержати максимум продукції за мінімуму затрат на землеохорону, збільшення техногенних навантажень на агроландшафти без достатнього врахування ресурсного потенціалу та режимів їх функціонування призвело до активізації негативних процесів, таких як ерозія, дегуміфікація ґрунтів, забруднення та опустелювання території.

На думку Л.Я. Новаковського (2007), особливо серйозні проблеми в останні роки виникли у зв'язку з перерозподілом земель, роздержавленням і приватизацією земельного фонду, що призвело до порушення сівозмін, подрібнення земельних масивів сільськогосподарських угідь, втрати рубежів та елементів контурно-меліоративної організації території. Не виправдовують себе й нові агроформування, створені на основі короткострокових орендних відносин, які виснажують родючість ґрунтів і погіршують якісний стан земель загалом.

Невирішені частини загальної проблеми. Незважаючи на тривалість земельної реформи в Україні, використання та охорона земель залишаються необґрунтованими і нераціональними. Сьогодні не обробляють значну частку ріллі, а решту обробляють, часто нехтуючи елементарними правилами землеробства. Відсутні належні правова і матеріально-технічна бази для землевласників. Надії на покращення використання земель за рахунок іноземних інвесторів виявляються не виправданими, оскільки вже зараз багато з них господарюють лише заради власної вигоди, не думаючи про виснаженість українських земель.

Постановка завдання. На підставі проведеного моніторингу використання земельного фонду України за роки її незалежності передбачалось загострити увагу органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, окремих власників землі і землекористувачів на визнання того, що земля є незамінним витвором природи, за рахунок якої усі ми існуємо, і до неї треба ставитись по-людськи.

Виклад основного матеріалу. З набуттям незалежності України великі надії поклалися на земельну реформу, яка була розпочата в 1991 році та основним завданням якої було проведення цілого комплексу інституційно-функціональних, економічних, соціальних, правових та інших заходів, спрямованих на формування нових за змістом і характером суспільних відносин, пов'язаних з використанням земель. Проте, незважаючи на численні законодавчі акти про прискорення земельної реформи, вона з самого початку почала буксувати. Саме це спонукало нас провести моніторинг використання земельного фонду України за період її незалежності. Адже, якраз моніторинг передбачає проведення спостережень за станом земель, аналіз їх екологічного стану, своєчасне виявлення змін земельного фонду, оцінювання цих змін, прогноз і вироблення рекомендацій щодо запобігання негативним процесам і усунення їх наслідків, інформаційне забезпечення ведення державного земельного кадастру, землекористування, землеустрою, державного контролю за використанням і охороною земель [11].

На підставі проведеного нами моніторингу встановлено, що впродовж останніх років земельний фонд України практично не змінюється і становить 60,35 млн. га, що становить 5,7 %; території Європи та 0,05 % площі нашої планети. Земельні ресурси України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом за рахунок родючих ґрунтів, серед яких 60,2 % від площі орних земель займають чорноземи. На жаль, використовуються землі України чомусь малоефективно. Однією з причин цього є їх надмірна розораність. Так, станом на 1 січня 2010 року питома вага ріллі в структурі сільськогосподарських угідь України становить 78 %, тоді як в Англії, Франції, Німеччині – 28–32 %, у США – 15,8, у Канаді – 4,6, у Росії – 7,6 % [4, 10, 14].

За роки незалежності України відбулися зміни у структурі основних видів угідь, а також власників землі та землекористувачів [5]. Зокрема, площа сільськогосподарських угідь зменшилась з 41,89 млн. га у 1994 році до 41,63 млн. га у 2009 році, тобто на 260 тис. га; площа забудованих земель збільшилась з 2,39 млн. га станом на 1 січня 1994 року до 2,49 млн. га станом на 1 січня 2009 року; площа водойм залишилась без змін – 2,42 млн. га на 1 січня 2009 року, а площа лісовкритих земель зросла з 10,33 млн. га до 10,57 млн. га, тобто на 240 тис. га. Стосовно структури земельного фонду за основними власниками землі та землекористувачами відбулись такі зміни: площа земель, наданих у власність або користування громадянам, збільшилась з 5,93 млн. га станом на 1 січня 1994 року до 20,19 млн. га станом на 1 січня 2009 року; площа лісгосподарських підприємств збільшилась з 7,02 млн. га до 8,58 млн. га; площа земель запасу та земель, не наданих у власність чи постійне користування, збільшилась з 3,35 млн. га до 10,57 млн. га. Своєю чергою, площа сільськогосподарських підприємств зменшилась з 40,8 млн. га до 17,8 млн. га.

На нашу думку, однією з проблем у сфері земельних ресурсів і землекористування України є неефективний розподіл наявного земельного фонду за цільовим призначенням, що призвело до надмірного антропогенного і техногенного навантаження на землю, а заодно й до погіршення якісного та екологічного стану ґрунтів. Доказом цього може бути низька урожайність основних сільськогосподарських культур, яка у 2–4 рази є нижчою, ніж у наших найближчих європейських сусідів [12].

Наші моніторингові дослідження засвідчують, що навіть у період незалежності України, як і в попередні роки, через грошову кризу недостатня увага приділялась збереженню та відтворенню родючості ґрунтів. На рівень використання земельного фонду України негативно вплинуло необґрунтоване паювання малоземельних ділянок і створення невеликих за розміром приватних господарств, що призвело до порушення сівозмін з вилученням багаторічних і однорічних трав і заміною їх ріпаком, просапними культурами, які порушують баланс поживних речовин, водний і повітряний режими. За такої ситуації прискорюється ерозія ґрунтів, унеможливується використання сучасної удосконаленої сільськогосподарської техніки, через роздрібнення земельних масивів не можна запровадити регіональних заходів щодо підвищення і збереження родючості ґрунтів. Зрозуміло, що за таких умов землекористування не можна отримати конкурентноспроможних господарств – на них чекає банкрутство [1].

Для раціональнішого і ефективнішого використання земельних ресурсів України необхідно на державному рівні терміново вжити комплекс заходів, спрямованих насамперед на виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних середньо- і сильноеродованих земель, запровадження нормативів і стандартів на землекористування, розроблення регіональних програм підвищення родючості ґрунтів та контролювання їх виконання.

Висновки:

1. Моніторингові дослідження показали, що навіть у період незалежності України через грошову кризу недостатньо уваги приділяють використанню та охороні земельних ресурсів, що призвело до зменшення сільськогосподарських угідь на 260 тис. га, збільшення забруднення ґрунтів на 10 тис. га, а площа сільськогосподарських підприємств зменшилась із 40,8 млн. га до 17,8 млн. га.

2. На рівень використання земельного фонду України негативно вплинуло паювання малоземельних ділянок і створення невеликих за розміром приватних господарств, що стало причиною порушення сівозмін з вилученням багаторічних і однорічних трав і заміною їх ріпаком, просапними культурами, які порушують баланс поживних речовин, водний і повітряний режим ґрунту.

3. За існуючих умов продовжує розвиватись ерозія ґрунтів, унеможливується використання сучасної удосконаленої сільськогосподарської техніки, а через роздрібнення земельних масивів не можна запровадити регіональних заходів щодо підвищення і збереження родючості ґрунтів.

1. Бабміндра Д. Трансформація існуючих і формування нових землекористувань на економічних засадах / Д. Бабміндра, В. Слінчук // *Землевпорядний вісник*. – 2006. – № 1. – С. 46–48. 2. Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко. – К.: Вид-во Урожай, 2006. – 277 с. 3. Горлачук В.В. Економіка підприємства [навч. посібник] / В.В. Горлачук, І.Г. Яненко. – Миколаїв: Вид. ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 344 с. 4. Динаміка змін земельного фонду України з 1994 до 2009 року // *Землевпорядний вісник*. – 2009. – № 4. – С. 18–19. 5. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра. – К.: Урожай, 2007. – 336 с. 6. Закон України “Про землеустрій” // *Відомості ВРУ*. – 2003. – № 36. – С. 282. 7. Закон України „Про охорону земель” // *Відомості ВРУ*. – 2003. – № 39. – С. 349. 8. Закон України “Про державний контроль за використанням та охороною земель”. – К., 2003. – № 995–IV. 9. Новаковський Л.Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування [монографія] / Л.Я. Новаковський, М.А. Олещенко. – К.: Урожай, 2007. – 276 с. 10. Оперативні дані Державного комітету України із земельних ресурсів. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.komitet.ua/ru/node/295/> 11. Панас Р.М. Основи моніторингу та прогнозування використання земель [навч. посібник]. – Львів: Новий Світ–2000, 2007. – 224 с. 12. Семеряк Ю.А. Земельний фонд України та його використання / Ю.А. Семеряк // *Науковий вісник НЛТУ*. – 2011. – Вип. 21.2. – С. 70–74. 13. Сохнич А.Я. Проблеми використання та охорони земель в умовах ринкової економіки / А.Я. Сохнич. – Львів: Укр.технології. – 2002. – 252. 14. Третьяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання / А.М. Третьяк, Д.І. Бабміндра. – К.: ТОВ “ЦЗРУ”, 2003. – 143 с.